

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА ДРАМА МИРОСЛАВА КРЛЕЖИ "АРЕТЕЙ, АБО ЛЕГЕНДА ПРО СВЯТУ АНЦИЛЛУ, РАЙСЬКОГО ПТАХА"

У статті розглянуто драму М. Крлежи "Аретей, або легенда про святу Анциллу, Райського птаха" в контексті інтелектуальної літератури 30-50 років ХХ століття, а також проаналізовано засоби творення інтелектуалізму в ній на рівні змісту (проблемно-тематичному), композиції й тексту.

У драмі хорватського письменника М. Крлежи "Аретей" (1942–1959 рр.) відбилися роздуми автора про причини трагедії людини й історії та роль науки в розвитку людства. Її проблематика та художні форми втілення свідчать про те, що вона є яскравим взірцем інтелектуальної літератури ХХ століття.

Дія "Аретей" відбувається в Кастелькарпіо в Італії протягом одного дня 1938 року і в добу раннього християнства – третьому столітті нашої ери. Сюжетний розвиток драми пов'язаний із мандрівкою в часі двох персонажів, європейських політичних емігрантів, учених-медиків – Вигнанця А. і Вигнанця Б., які є дійовими особами всіх п'яти картин. У першій картині вони знайомляться з маєтком-музеєм Аретей, ушанованого лікаря Стародавнього Риму; в другій – спускаються в гробницю його дружини, святої Лівії Анцилли; у третій – повертаються "у сонячний вересневий день першої картини" [1: 468] і серед туристів зустрічають знайомих у науковому світі політичних біженців, а також Аретей, якого райський птах переніс у ХХ століття; у четвертій – Вигнанці А. і Б. приводять пораненого Аретей в аптеку, щоб надати медичну допомогу, і знайомлять його з "двічі лауреатом Нобелівської премії" [1: 449], політичним емігрантом професором Моргенсом; у п'ятій картині, дія якої розгортається в готелі "ХХ століття", ці персонажі разом з Аретеем стають свідками подій, котрі свого часу спричинили життєву трагедію Аретей – його, загрожуючи розправою, примушували отруїти дружину Цезаря, і тими ж самими засобами домагаються від професора Моргенса прикрити своїм підписом політичне вбивство – коло замкнулося.

Однак функція Вигнанця А. і Вигнанця Б. у драмі не обмежується тим, щоб забезпечити рух сюжету: ці персонажі виконують ту роль, яку в драмах Б. Брехта відведено хору або історичному коментарю. Так, у першій картині вони читають й іронічно коментують путівник маєтка-музею Аретей. У такий спосіб не лише подаються відомості про Аретей, його таємниче зникнення в той час, як його дружину-християнку було спалено на вогнищі, але й створюється паралель між античним Римом і Європою ХХ століття. "Ми й гадки не маємо, що відчували люди минушини, коли їх спалювали на вогнищах, так само, як і людям прийдешнього важко буде уявити, що ми відчуваємо, згоряючи на вогнищах сьогодні", – каже Вигнанець А. [1: 435]. Із їхнього діалогу випливає, що політика як "отруювала", так і отрує людей, у тому числі й митців – їх основним жанром став позбавлений художності памфлет; футбол – "рев натовпу", який уподібнюється до реву натовпу римського звіринцю, коли "сто тисяч маніяків... режуть від захоплення, споглядаючи, як леви роздирають людей живцем", а інші байдуже спостерігають усі безчинства; галас футбольного матчу "переростає у шаленство політичного мітингу", і шанси залишитися живими "серед звірів, які й нас примушують бути звірами", лишаються мінімальними [1: 437-438]. Герої з гіркотою констатують, що незважаючи на прогрес, людина не змінилася, бо "важливим є не те, що ми розмовляємо по телефону, а те, що нашими вустами, як і раніше, говорить горила", тому що "сокира ката як категоричний імператив застосовується в усі часи" [1: 440-441]. Розмірковуючи над тим, якою ціною Аретей здобув славу й багатство, герої драми, котрі осмислюють сучасне через призму минулого й навпаки, ставлять питання про те, як вченому протистояти глупоті й варварству в усіх його проявах, зберегти людську гідність. В експозиції драми автор ставить універсальні проблеми, що стануть предметом міркувань героїв у наступних картинах: історичної правди й брехні, байдужості, бездуховності, права сили, фетишизації, людської совісті та гідності, призначення науки й людини, її вибору.

Інтелектуалізм драми виявляє себе на трьох рівнях: змістовому (проблемно-тематичному), композиційному й текстуальному. У першому рівні реалізовано погляди письменника на розвиток людства й на природу людини. Філософія історії М. Крлежи нагадує погляди авторів історико-філософських романів Л. Фейхтвангера й Г. Манна, котрі вважали, що в основі розвитку людства – одвічна боротьба між розумом і глупотою, цивілізацією і варварством; в їхній інтерпретації фашизм є однією з форм варварства, що зумовлена реаліями ХХ століття. Подібно до Л. Фейхтвангера, М. Крлежа розглядає глупоту – "Велике Безголове Щось" [2: 38], "всемогутню силу" [1: 503] як іманентну властивість людської природи, що унеможливило історичний поступ людства. У свою чергу, розуміння людини як "політичної тварини", а політики – як "боротьби зі звіром, котрий сидить у людині" [1: 500], асоціюється з концепцією людини В. Голдінга, реалізованою в його романах-притчах і передусім у романі "Володар мух".

Другий рівень – композиційний. На відміну від Б. Брехта, автора "Галілео Галілея", М. Крлежа будує свій твір не за параболою, а на художньому прийомі зіставлення двох різних епох, який зумовлює появу в драмі притчового, узагальненого плану (притаманного, в першу чергу драмі-параболі) й забезпечує можливість пізнання універсального не в алюзивних, а міметичних формах. Крім того, він є засобом створення парадоксальної ситуації. Покладена в основу композиції драми, вона набуває першорядного значення для абсурдизації історії, бо людська природа потрактовується як така, що протягом цивілізаційного розвитку не зазнає змін і визначає абсурдну незмінність історії. У Аретей, який потрапив у ХХ століття, "під ногами шумлять потоки крові... стогнуть страдники двох тисячоліть" [1: 468]. Через глупоту людство нічому не може навчитися. Вільне поводження драматурга з історичними фактами надає змогу створити політичну атмосферу

минулого й узагальнені образи тирана і вченого. Зіставлення різних, але внутрішньо споріднених подій, акцентування в образах героїв не індивідуального, а загальнолюдського, використання фантастичних ситуацій і образів, іронічно-парадоксальний діалог героїв є основними засобами створення ефекту очуження, необхідного автору для іронічно-парадоксального дослідження сучасності. Майстерне введення драматургом мотивів звіринцю, печери, крові, байдужості тощо, які трансформуються у всеохоплюючий – у традиції Е. Роттердамського – мотив глупоти, надає єдності дії багатопроблемної драми. Інтелектуалізації драми на рівні композиції сприяє також відкритий фінал, пов'язаний із розвитком мотиву людської руки. Після проголошення слави людській руці Моргенсом – останні слова тексту – репліка Вигнанця Б.: "Ви маєте рацію". Але є ще й уточнення до цього галенівського апокрифу, що належать Аретейо: "І все ж цей вінець творіння – рука мавпи" [1: 529]. Відкритим фіналом драматург акцентує найважливішу проблему твору, вирішити яку має сам реципієнт.

На третьому рівні – рівні тексту – інтелектуалізм виявляє себе у створенні інтелектуальної атмосфери ХХ століття, яка постає добою, що акумулювала всі цивілізаційні досягнення людства. Як і Т. Манн, автор роману "Доктор Фаустус", М. Крлежа вводить у драму численні імена світових діячів культури. В "Аретей" лише в першій картині згадуються імена Цицерона, Горація, Тацита, Плутарха, Гіппократа, Цезаря, Данте, Еразма Роттердамського, Шопена, Дебюссі, Равеля, Генделя, Малера. Герої-інтелектуали у своїх діалогах-роздумах демонструють свою культурологічну й наукову обізнаність, вони посилаються на судження відомих істориків, філософів, учених-природознавців, полемізують із ними (як Аретей із вченням Галена), іронічно переосмислюють їх відомі вислови (Сенеки, Шекспіра, Канта), що надає додаткової глибини проблемам, які є предметом осмислення у творі. Парадоксальні судження героїв утілено в афористичній формі: "Сумління, як холера, – не більше, ніж інфекційна хвороба" [1: 434]; "Ми вибудували Храм миру, де горить вічний вогонь, але єдиним нашим ідеалом залишається війна" [1: 483]; "Європа пожирає своїх дітей, як м'ясо дикого кабана" [1: 509] тощо. Інтелектуалізації тексту драми сприяє також цитування мовою оригіналу уривків із "Божественної комедії" Данте і "Фауста" Й.В. Гете. Цитування виконує різні функції, передусім воно є засобом створення ефекту очуження. Але водночас цитування у фіналі експозиції уривку "Божественної комедії" допомагає автору змодельовати фантастичну ситуацію подорожі героїв у часі в наступній картині драми й намітити мотив пекла, в який трансформуються мотиви звіринцю та печери. Іншу додаткову функцію виконує цитування уривку з "Фауста" з відомим рядком "Зупинися мить..." – так автор підкреслює велич створеної людським генієм цивілізації ХХ століття.

Крім того, інтелектуалізації драми сприяє широке використання музики в останній, п'ятій, картині. Вона є не лише супроводом, тлом дії, але й бере участь у її творенні. П'яту симфонію Бетховена, яка доповнює атмосферу м'яких вечірніх сутінок, змінює звучання Ноктюрну до мінор Шопена. Драматург створює контраст між музикою Шопена й музичними радіопередачами з Лондона й Парижа після поразки Іспанської республіки й оголошення мобілізації – то є "заупокійна меса" і "рояль у борделі і вальси Штрауса" [1: 512]. Для Аретей, який полюбив Шопена, захоплюється Бетховеном і терпіти не може додекафонії Шенберга, музика – "поранений птах зі зламаними крилами, туга за простором, гіркота від того, що не можемо жити по-людськи, і все ж вона говорить про те, що ми можемо стати людьми" [1: 512-513]. Так музика допомагає автору розвивати мотиви злочинної легковажності та байдужості людства, його трагічної долі, а також оцінювати події, вона "нарівні зі словом виражає думку митця, слугує залученню глядача в процес осмислення того, що відбувається на сцені, стимулює активність глядача [3: 142].

Аналіз драми М. Крлежи "Аретей" дає змогу зробити висновок, що за своєю проблематикою та її інтерпретацією ця багатопроблемна драма співвідноситься з інтелектуальними творами видатних митців ХХ століття. Її інтелектуалізм виявляє себе на рівні змісту, композиції, тексту й музичного оформлення. Оригінальний прийом зіставлення двох віддалених у часі епох зумовлює притчовий план драми, однак на відміну від драми-параболи, в якій універсальне постає в алюзивній формі, в "Аретей" універсальне пізнається в гранично відвертій формі завдяки прямій паралелі між добою варварства і сучасністю.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Крлежа М. Аретей, или Легенда о святой Анцилле, Райской птице: Пер. с хорв.-серб. // Крлежа М. Избранное. – М.: Худож. лит., 1980. – С. 431-529.
2. Крлежа М. Великая Пятница 1919 года: Пер. с хорв.-серб. // Крлежа М. Избранное. – М.: Худож. лит., 1980. – С. 38-39.
3. Чирков А.С. Эпическая драма (проблемы теории и поэтики). – К.: Вища школа, 1988. – 160 с.

Матеріал надійшов до редакції 20.11.2006 р.

Евченко А.В. Интеллектуальная драма М. Крлежи "Аретей, или Легенда о святой Анцилле, Райской птице".

В статье рассматривается драма М. Крлежи "Аретей, или Легенда о святой Анцилле, Райской птице" в контексте интеллектуальной литературы 30-50 годов XX века, а также анализируются способы создания интеллектуализма в ней на уровне содержания (проблемно-тематическом), композиции и текста.

Yevchenko A.V. Miroslav Krlezha's Intellectual Drama "Aretheus, or Legend about Saint Ancilles, Paradise Bird".

The article deals with M. Krlezha's drama "Aretheus, or Legend about Saint Ancilles, Paradise Bird" within the context of '30-50s of 20th century intellectual literature intellectualism creation means on the content level (problem and subject), composition and text are also analysed.